

## ПОНЯТТЯ «ОБМЕЖЕННЯ» ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

*У статті здійснено аналіз наукових праць, довідкової літератури та нормативно-правових актів щодо визначення поняття «обмеження», а також ознак обмежень, що застосовуються до фізичних та юридичних осіб в умовах виникнення надзвичайних ситуацій. Обґрунтовується авторська позиція щодо визначення поняття «обмеження».*

**Ключові слова:** обмеження, надзвичайна ситуація, ознаки, фізичні та юридичні особи.

**Басов  
Андрій Віталійович**

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету*

В умовах переходу країни до принципово нової парадигми забезпечення національної безпеки в цілому теоретична розробка понятійного апарату набуває нового значення і змісту у зв'язку з істотним розвитком та зміною внутрішніх та зовнішніх умов розвитку суспільства.

Надзвичайні ситуації «вимагають» від органів державної влади вжиття відповідних заходів, які у звичайних умовах є протизаконними – обмежувати конституційні права громадян і організацій, накладати на них додаткові заборони та обов'язки. Без запровадження таких засобів діяльність держави щодо ліквідації надзвичайної ситуації та її негативних наслідків значно ускладнюється.

Загалом проблема застосування обмежувальних заходів в умовах надзвичайних ситуацій є однією з важливих сторін взаємовідносин держави та громадян, яка значною мірою обумовлює реальність проголошених прав і свобод. Тому питання, пов'язані із визначенням поняття «обмеження», процедурних аспектів їх застосування, є вкрай актуальними.

Загальнотеоретичним питанням забезпечення прав і свобод людини і громадянина, порядку їх обмеження в юридичній науці присвячена певна увага, але варто зауважити, що проблема визначення поняття «обмеження» залишається актуальною і зараз. Окремі аспекти даної проблематики висвітлено у наукових

дослідженнях як вітчизняних, так і російських фахівців: О. М. Бандурки, В. В. Гущина, І. М. Панкевича, П. М. Рабіновича, І. Д. Ягофорової та ін.

Метою даної статті є визначення поняття «обмеження» на підставі аналізу наукових праць, довідкової літератури та норм чинного законодавства.

Насамперед слід зазначити, що сам термін «обмеження», як правило, використовують у різних значеннях, що характеризують діяльність органів державної влади. Однак сфера застосування даного поняття не обмежується лише порядком реалізації повноважень органами державної влади, а й зачіпає інші аспекти життєдіяльності суспільства та держави в цілому. Зокрема, поняття «обмеження» пов'язане із:

1) застосуванням кримінального покарання, а саме: обмеження волі, тобто тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці (ст. 61 Кримінального кодексу України), «Службові обмеження для військовослужбовців» (ст. 58 Кримінального кодексу України) [1];

2) забезпеченням санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, а саме обмеження, тимчасова заборона чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій, об'єктів будь-якого призначення, технологічних ліній, машин і механізмів, виконання окремих технологічних операцій, користування плаваючими засобами, рухомим складом

і літаками у разі невідповідності їх вимогам санітарних норм; обмеження, тимчасова заборона або припинення будівництва, реконструкції та розширення об'єктів за проектами, що не мають позитивного висновку за результатами державної санітарно-епідеміологічної експертизи, та у разі відступу від затвердженого проекту; обмеження, зупинення або заборона викидів (скидів) забруднюючих речовин за умови порушення санітарних норм [2];

3) забезпеченням карантинних заходів, а саме запровадження адміністративних та медико-санітарних обмежувальних заходів, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб [3];

4) реалізацією майнових прав (сервітути, іпотеки, оренда, арешт майна тощо);

5) професійною діяльністю відповідного суб'єкта. Так, частина 3 статті 3 Закону України «Про міліцію» визначає, що у підрозділах міліції не допускається діяльність політичних партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичну мету. При виконанні службових обов'язків працівники міліції незалежні від впливу будь-яких політичних, громадських об'єднань. Частина 6 статті 18 зазначеного Закону визначає, що працівники міліції вправі створювати професійні спілки. Вони не можуть бути членами політичних партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичну мету. Частина 7 вказаної статті закріплює, що працівникам міліції забороняється займатись будь-якими видами під-

приемницької діяльності, а так само організувати страйки або брати в них участь [4];

б) запровадженням надзвичайного адміністративно-правового режиму. Так, наприклад, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» ст. 16 «Зміст заходів правового режиму надзвичайного стану», ст. 17 «Додаткові заходи режиму надзвичайного стану у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру», ст. 18 «Додаткові заходи правового режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку» [5], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» ст. 15 «Зміст заходів правового режиму воєнного стану» [6] закріплює перелік обмежувальних заходів, що застосовуються до фізичних та юридичних осіб під час дії даних режимів. Також Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» у статтях 12, 16, 18 визначає види діяльності, заборонені у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, гарантованого добровільного відселення, посиленого радіоекологічного контролю [7].

7) визначенням обмеження життєдіяльності, тобто повна або часткова втрата можливості фізичною особою здійснювати самообслуговування, самостійно пересуватися, орієнтуватися у просторі, контролювати поведінку, здійснювати трудову діяльність. Регулювання відносин, що пов'язані із даними видами обмежень, здійснюється Законом України

«Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [8].

Проведений аналіз чинного законодавства щодо застосування поняття «обмеження» свідчить, що сфера використання даного терміна доволі широка і торкається різних аспектів життєдіяльності суспільства та держави в цілому. Проте жодний нормативний акт не дає чіткого його визначення.

Слід зазначити, що у юридичній літературі теж не міститься єдиного визначення досліджуваного поняття, до того ж науковці, як правило, застосовують різні варіанти поняття, а саме: «обмеження права», «правове обмеження», «обмеження прав людини», «тимчасова заборона», «заборона».

Должиков О. В., наприклад, під обмеженням основних прав розуміє обумовлену природними, соціальними й духовними причинами систему конституційно-правових засобів, що визначають носія, сферу нормативного змісту й порядок реалізації основних прав і волю людину й громадянина, але припустиму лише у випадку відповідності формальним і матеріальним критеріям [9]. Фаткуллін Ф. Н. вважає, що обмеження слід розглядати через категорію заборони, тобто обмеження за своєю юридичною природою дуже близьке до заборони, а не співпадає з нею. Обмеження направлено не на повне «витіснення» будь-яких суспільних відносин, а на утримання їх в певних, чітко визначених межах. Крім того, автор вважає, що при визначенні співвідношення обмеження та заборони обмеження є результатом заборони, а по-друге,

говорити про часткове обмеження не є коректно, адже заборона це завжди певне обмеження, однак обмеження – не завжди заборона [10, с. 156–158]. Безумовно, наведена думка має певне теоретичне значення, однак потребує додаткового обґрунтування

Малько О. В. ґрунтовно розглянув природу та сутність правових обмежень, під якими пропонує розуміти правове стримування протизаконного діяння, що створює умови для задоволення інтересів контрsubj'єктів та суспільних інтересів в охороні та захисту. Крім того, автор зазначає, що обмеження це встановлені рамки, в межах яких subj'єкти повинні діяти [11, с. 91]. Із наведеним визначенням ми можемо погодитися лише частково, на нашу думку, правові обмеження не можуть стримувати протизаконне діяння, обмеження можуть стримувати протизаконну поведінку, наслідком якої є певні протизаконні діяння.

Черданцев О. Ф. у посібнику «Тлумачення права та договору» стверджує, що обмеження слід визначати як певні випадки, коли певні права та свободи зберігаються, але обмежується їхня реалізація на певній території, у певний, точно позначений відрізок часу або стосовно до якого-небудь кола subj'єктів [12, с. 369]. Гадаємо, що наведена позиція дуже вдало відображає специфіку застосування обмеження в умовах виникнення надзвичайних ситуацій.

На думку Ягофорової І. Д., поняття обмеження слід розглядати у двох значеннях: по-перше, як повну заборону певного права (свободи), що обумовлена різного роду об'єктивними та subj'єктивними обставинами; по-

друге, як зменшення варіантів можливої, дозволеної поведінки (в межах конкретного права або свободи), шляхом встановлення компетентним subj'єктом різного роду меж (тимчасових, просторових, subj'єктивних) такої поведінки [13, с. 59]. Проте, на нашу думку, дане визначення містить у собі логічну помилку: неправильно визначений обсяг поняття, адже перша частина поняття повністю поглинає другу частину, або друга частина поняття повністю «підпорядкована» першій.

Все ж більшість учених вважають, що під час запровадження певних обмежень в умовах виникнення надзвичайних ситуацій повинні бути враховані такі умови: по-перше, обмеження здійснюється на підставі норм, що закріплені у законах, по-друге, такі обмеження повинні відповідати принципу законності, обґрунтованості, доцільності та домірності, по-третє, обмеження обов'язково повинно мати тимчасовий характер.

Продовжуючи аналіз поняття «обмеження», слід дослідити їх ознаки. Зазначимо, що загальнотеоретичний аналіз даного питання було здійснено в межах теорії права такими вченими як: П. М. Рабінович [14; 15], І. М. Панкевич [16], І. Д. Ягофорова [13]. У зв'язку із наведеним вважаємо за доцільне розглянути ознаки обмежень, що застосовуються в умовах виникнення надзвичайних ситуацій будь-якої генези.

По-перше, обмеження представляють собою певні юридичні та фактичні наслідки у вигляді «незручних» умов для здійснення правових інтересів відповідних subj'єктів (фізичних

та юридичних осіб), права і свободи яких обмежуються, при одночасному задоволенні «правових інтересів» суб'єкта владних повноважень, що запровадив дані обмеження, або інтересів третьої сторони, що зацікавлена у запровадженні таких обмежень.

По-друге, у будь-якому разі обмеження завжди представляють собою зменшення «вільної» (тобто дозволеної нормами права) поведінки (дій). Наприклад, Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про карантин рослин» визначають перелік дій, що обмежуються внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

По-третє, обмеження, що запроваджуються у зв'язку з виникненням надзвичайних ситуацій, завжди мають встановлені нормами права (законом) межі їх реалізації, зокрема:

– просторові – запроваджуються на певній території, яка повинна бути визначена у відповідному акті (Указі Президента, рішенні парламенту країни, рішенні Уряду тощо);

– тимчасові – запроваджуються в умовах виникнення надзвичайної ситуації, в обов'язковому порядку повинні мати строк дії, що також визначається у рішенні уповноваженого суб'єкта. Так, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» чітко визначає строки дії обмежень, що запроваджуються, а саме: 30 та 60 діб (в залежності від території дії режиму). Також указаний закон передбачає можливість продовження дії даних обмежень до 30 діб.

Тобто загальний строк дії обмежень складає 90 діб [5]. Однак, стаття 7 Закону не містить положення щодо числа разів продовження дії режиму надзвичайного стану, а отже і максимального строку дії таких обмежень. Це питання є актуальним тому, що необмежений строк дії обмежень, що застосовуються в умовах дії режиму надзвичайного стану, перетворює їх з тимчасового на повсякденний стан суспільства та держави в цілому. Однак цей аспект потребує проведення окремого наукового дослідження.

Між іншим, національний досвід запровадження режиму надзвичайного стану свідчить, що при його запровадженні зазначені вимоги не дотримуються. Так, Указ Президента України «Про введення надзвичайного стану в населених пунктах Автономної Республіки Крим» не містив у собі строку дії обмежень, що застосовувались на території автономії у зв'язку із виникненням пандемії пташиного грипу [17]. На такий суттєвий недолік було звернуто увагу і Верховної Ради України під час затвердження вказаного Указу, а саме в ст. 3 Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення надзвичайного стану в населених пунктах Автономної Республіки Крим» зазначалось, що Президенту України рекомендується визначити такі питання: перелік і межі надзвичайних заходів та вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням надзвичайного стану; перелік тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням

строку дії цих обмежень [18]. Проте, не дивлячись на такі процедурні порушення, Указ було затверджено, недоліки не були виправлені та реалізація режиму надзвичайного стану відбулась.

По-четверте, правомірне обмеження в умовах виникнення надзвичайних ситуацій встановлюється лише відповідним уповноваженим суб'єктом, із дотриманням процедури, що визначена в нормативно-правових актах (законах).

По-п'яте, обмеження, що застосовується в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, завжди пов'язане із розширенням компетенції органів державної влади, що відповідає за ліквідацію негативних наслідків надзвичайної ситуації. Причому, варто зазначити, що таке розширення відбувається за рахунок зменшення обсягу прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Зроблений аналіз дає підстави зробити висновок, що у будь-який час, за будь-якого політичного режиму, обмеження – це, по-перше, розширення повноважень органів державної влади, а по-друге – це обмеження прав і свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Погоджуючись з думкою вищевказаних авторів та спираючись на проаналізовану літературу, пропонуємо доповнити їх визначення зазначивши, що обмеження – це юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі та направлена на досягнення відповідних цілей, в результаті

якої зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки фізичних та юридичних осіб шляхом встановлення різного роду меж такої поведінки, що в обов'язковому порядку мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер.

### Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 5 травня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218
3. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 29. – Ст. 228.
4. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
5. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-ІІІ // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 23. – Ст. 176.
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 6 квітня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28. – Ст. 224.
7. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 16. – Ст.198.
8. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.
9. Должиков А. В. Конституционные критерии допустимости ограничения основных прав человека и гражданина в Российской Федерации: автореф. дис. на

соискание научной степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / А. В. Должиков. – Тюмень, 2003. – 22 с.

10. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы теории государства и права: курс лекций / Ф. Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. – 336 с.

11. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве / А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп., науч. – М. : Юрист, 2003. – 250 с.

12. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: учебн. пособие / А. Ф. Черданцев. – М. : ЮНИТИ, 2003. – 381 с.

13. Ягофорова И. Д. Право как мера ограничения свободы : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Ягофорова Ирина Дамировна. – Екатеринбург, 2004. – 206 с.

14. Рабинович П. М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект) / П. М. Рабинович // Вісник Ака-

демії правових наук України. – 1996. – № 6. – С. 51–55.

15. Рабинович П. М. Межі прав людини / П. М. Рабинович // Права людини в Україні. Щорічник. 1995. – К., 1997. – С. 111–117.

16. Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Панкевич Іван Миронович. – Л., 2000. – 170 с.

17. Про введення надзвичайного стану в населених пунктах Автономної Республіки Крим : Указ Президента України від 3 грудня 2005 р. №1692 // Іменем Закону. – 16 грудня 2005 р.

18. Про затвердження Указу Президента України «Про введення надзвичайного стану в населених пунктах Автономної Республіки Крим» : Закон України від 6 грудня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 1. – Ст. 25.

#### **Басов А. В. Понятие «ограничение» как юридическая категория: теоретический аспект.**

*В статье осуществлен анализ научных работ, справочной литературы и нормативно-правовых актов относительно определения понятия «ограничения». Кроме того, уделено внимание определению признаков «ограничений», что применяются к физическим и юридическим лицам в условиях возникновения чрезвычайных ситуаций. Изложена авторская позиция относительно определения понятия «ограничения».*

**Ключевые слова:** ограничения, чрезвычайная ситуация, признаки, физическое и юридическое лицо.

#### **Basov A. V. The Concept of «Restriction» as a Legal Category: Theoretical Aspect.**

*The article presents the analysis of scientific papers, references and regulations on the definition of «restricted». In addition, attention paid to identifying the main features of «limitations» that are applied to individuals and legal entities in the state of emergency. The author presents his own position as to the definition of the term «restricted».*

**Keywords:** concept, limitations, emergency, signs, physical and legal person.

*Стаття надійшла до редакції 08.12.2012*